

РИВОЖЛАНАЁТГАН МАМЛАКАТЛАРДА ИННОВАЦИОН-ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТ ОРҚАЛИ ИҚТИСОДИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Кади́ров Махаматна́сир Уктамо́вич
Ўзбекистон Республикаси Стратегик таҳлил
ва истиқболни белгилаш олий мактаби кафедра мудири,
иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (Phd)

Аннотация: Мақолада ривожланаётган давлатларнинг инновацион сиёсатининг шаклланиш тенденциялари ва унда инвестицион фаолиятнинг ўзига хос жиҳатлари ўрганилган. Инновацияларнинг ривожланаётган давлатлар иқтисодий хавфсизлигини таъминлашдаги ўрни ва унинг роли борасидаги илмий асарлар тадқиқ этилган. Тадқиқотлар асосида Ўзбекистон шароитида жорий этишга хос бўлган илмий тақлиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инновация, инвестицион фаолият, иқтисодий ўсиш, иқтисодий хавфсизлик, барқарор ривожланиш мақсадлари, юқори технологиялар.

Abstract: The paper we discuss the tendencies of innovation policy and main features of investment activity in developed countries. Moreover, we study scientific papers about the role of innovations in ensuring economic security in developed countries. On the basis of the researches we work out scientific proposals and recommendations regarding the aspects that may be applied in the conditions of Uzbekistan.

Key words: innovation, investment activity, economic growth, economic security, sustainable development goals, high technologies.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев “Марказий ва Жанубий Осиё: минтақавий ўзаро боғлиқлик. Таҳдидлар ва имкониятлар” мавзусидаги халқаро конференцияда иқтисодий хавфсизлик ва инновацион фаолият ўртасидаги ўзаро боғлиқлик, мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни тўғрисида ҳаётий долзарб масалаларни таъкидлаб ўтди. Жумладан, “Биз ўзаро боғлиқлик, ҳамкорлик, мулоқот ва энг асосийси, ишонч изчил ва барқарор ривожланиш, минтақаларимиз аҳолисининг турмуш даражаси ҳамда фаровонлигини оширишнинг ҳаракатлантирувчи кучига айланишига аминмиз. Бундай ёндашув – давр талабидир. Буларнинг барчаси бир томондан, зиддият ва ижтимоий-иқтисодий ларзалардан холи бўлган минтақалараро ҳамкорлик ва шериклик майдонини, иккинчи томондан, маҳсулотлар, хизматлар, инвестиция ва инновацияларнинг кенг бозори шаклланиши учун зарур шароитларни яратади¹”, деб таъкидлаб ўтганликларини қйд этиш лозим.

Бу эса, мамлакатимизда инновацион-инвестицион фаолиятни тадқиқ этиш асосида ривожлантиришга бўлган талабни вужудга келтиради.

Ривожланаётган давлатлар тажрибаси

Ҳозирги инновацион ривожланиш рейтингига эътибор қаратсак, Хитой Халқ Республикасининг тажрибаси алоҳида аҳамиятга эга бўлади. Жумладан, Халқаро

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Марказий ва Жанубий Осиё: минтақавий ўзаро боғлиқлик. Таҳдидлар ва имкониятлар” мавзусидаги халқаро конференциядаги нутқи. <https://president.uz/uz/lists/view/4484>

инновацион ривожланиш индексининг 2018 йилда эълон қилинган ҳисоботида Хитой 34 та юқори даромадли мамлакатлар ичида 17 ўринда қайд этилган ўрта даромаддан юқори кўрсаткичга эга бўлган ягона мамлакатдир. 2019 йилга келиб, Хитой 14-поғонага кўтарилди ҳамда Люксембург, Япония ва Францияни ортда қолдирди.

Хитой экспорти таркиби таҳлили шуни кўрсатдики, тайёр маҳсулотларнинг жами экспортдаги улуши 1978-2008 йилларда 50 дан 95 фоизга ўсган. Ўтган асрнинг 80-йилларида Хитой экспортида меҳнат сиғими юқори бўлган маҳсулотлар асосий ўринни эгаллаган бўлса, 90-йилларнинг ўрталаридан бошлаб Хитой экспортида ишлаб чиқариш мураккаб бўлган ва катта капитал талаб этадиган маҳсулотларга силжиш кузатила бошланди. 2004 йилга келиб, тайёр маҳсулотлар экспортида капитал сиғими юқори бўлган маҳсулотларнинг улуши илк мартаба меҳнат сиғими юқори бўлган маҳсулотларга нисбатан кўп бўлди. Мазкур таркибий ўзгаришлар мамлакатда олиб борилган жадал саноат ислохотлари туфайли рўй берди².

Таъкидлаш жоизки, Хитой узоқ йиллар давомида экстенсив иқтисодий ўсиш йўлидан борди ва бу қўйидаги натижаларга олиб келди:

- ишлаб чиқариш самарадорлигининг кескин пасайиши;
- банкротлик ҳолатидаги корхоналарнинг ортиши ва зарар ҳажмининг кўпайиши;
- тўловга лаёқатсизликнинг ортиши ва натижада давлат қарзининг ўсиши;
- ишсизликнинг ортиши.

2006 йилда эса Бутун Хитой илмий-техник съездида мамлакатнинг мустақил инновацион ривожланиш позициясни мустаҳкамлашга эътибор қаратилди ва қўйидагиларга устуворлик бериш назарда тутилди: мамлакатнинг хорижий технологияларга боғлиқлигини 30 фоизгача пасайтириш, илмий-тадқиқотларга ЯИМга нисбатан харажатларини 2,5 фоизга етказиш ва иқтисодий ўсишда илмий сиғимкорлик улушини 60 фоизгача ошириш³.

Хитой иқтисодиётининг юқори ўсиш суръатлари, жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни ва роли каби омиллар олимларнинг эътиборини тортмоқда. Иқтисодиёт, техника-технология ва фан соҳасида эришилаётган ютуқлар Хитойнинг ўрнини мустаҳкамламоқда. Ўтган асрнинг 80-йилларида бошланган иқтисодий ислохотлар бугунги Хитойнинг жаҳоннинг энг йирик ЯИМга эга иккинчи давлатга айланишига шарт-шароит яратди. Шунингдек, иқтисодиётдаги кескин бурилишлар йирик миқдордаги жамғариш (хусусан инвестиция)лар, меҳнат бозоридаги рақобат (арзон ишчи кучи) ва экспорт экспансиясига кенг имкониятлар яратилди.

Хитойда илмий-тадқиқотларни молиялаштиришда хусусий маблағлардан фойдаланишга кенг имкониятлар яратилди. Натижада, 2000 йилларга келиб Хитойда йирик корпорациялар вужудга келди ва уларнинг илмий-тадқиқот марказлари ўз фаолиятларини нафақат Хитойда, балки дунёнинг бошқа мамлакатларида ҳам амалга оширишни бошлашди.

Мамлакатда инновацияларни молиялаштиришни қўллаб-қувватлашда катта ўрин тутган институт – бу Табиий фанлар миллий фонди (The National Natural Science

² Аъзам С.Э. Хитой экспорт сиёсати стратегиясининг замонавий тамойиллари ва ўзига хос жиҳатлари: и.ф.н. ... автореферат. – Тошкент: Жиду, 2010. – 27 б.

³ Полозюкова О.Е. Пути реализации стратегии инновационного развития Китая//Проблемы экономики и менеджмента, 2011. -№3, - С.84-90.

Foundation of China) ҳисобланади. Мазкур фонд 1986 йил 14 февралда ўз фаолиятини бошлаган. Ушбу фонднинг молиявий ресурслари ҳажми 1986 йилда 80 млн Хитой юани бўлган бўлса, 2019 йилга келиб 31,1 млрд юанга етди. 2018 йилнинг ўзида фонд томонидан 44504 та грантлар ажратилган⁴.

Табиий фанлар миллий фонди фаолияти турли йўналишларда олиб борилади. Уларнинг асосийлари сифатида тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш, фундаментал тадқиқотлар учун талабгорларни шакллантириш ва инфратузилмани ривожлантиришни келтириб ўтиш мумкин.

Фикримизча, Хитой мамлакатада тадқиқотларни фундаментал жиҳатдан ривожлантиришда мазкур фонд ўзига хос аҳамият касб этмоқда. Шу боисдан, ушбу фонднинг истиқболдаги стратегиялари ҳам тадқиқотларни ривожлантиришга, уларни қўллаб-қувватлашга қаратилганлиги билан ажралиб туради. Натижада, инновацияларни яратишга қулай шарт-шароит юзага келмоқда. Шунинг учун ҳам Хитой халқаро инновацион индексда юқори даромадли мамлакатлар орасида ягона ўрта даромадли мамлакат сифатида қайд этилмоқда. Хусусан, қайта тикланувчи энергия ресурсларидан фойдаланиш, тиббий хизматларни оптималлаштиришга қаратилган ислохотлар охириги йилларда халқаро индексда алоҳида эътиборга лойиқ топилди.

Юқорида келтирилган ютуқлар, юқори ўсиш суръати каби кўрсаткичларга эришишда Хитой давлати томонидан илмий тадқиқотларни ривожлантириш, жумладан инновацияларни молиялаштиришни ва бу жараёни рағбатлантиришга қаратилган ислохотларни амалга ошириш муҳим роль ўйнади. Хусусан, Хитойда инновацион фаолиятни рағбатлантириш юзасидан 2007 йил 16 март куни қабул қилинган “Корхоналар фойдасига солиқ” тўғрисидаги қонун алоҳида аҳамиятга эга. Унга кўра анъанавий корхоналар фойдасига солиқ 25 фоиз бўлса, юқори технологик фаолиятни амалга оширувчилар учун ушбу ставка 15 фоизни ташкил қилади. Мазкур ставкада солиқ тўлаш учун корхона илмий-тадқиқотларга жами харажатларнинг маълум улушини, штатдагиларнинг 50 фоиздан ортиғи инновацион фаолиятни амалга ошириши, шунингдек, даромадларнинг 50 фоиздан кам бўлмаган улушини юқори технологик маҳсулотларни сотишдан олиниши лозимлиги белгиланган.

Олиб борилган тадқиқотлар асосида Ўзбекистонда иқтисодий хавфсизликни таъминлашга қаратилган инновацион-инвестицион амалиётга Хитой тажрибасидан келиб чиқиб, қуйидагиларни жорий этиш зарур:

-ялпи ички маҳсулотга нисбатан тадқиқотларга қилинадиган бюджет харажатлари улушини ошириш;

-инновацион-инвестицион фаолиятни ривожлантиришга қаратилган “Фан” номли фондни ташкил этиш ва унинг маблағлари асосида тадқиқотларни молиялаштиришнинг методологиясини ҳаётга тадбиқ этиш. Натижада, давлат бюджетининг “фан” йўналишидаги харажатларини янги босқичга олиб чиқилади;

-юқори технологик фаолиятни амалга оширувчи хўжалик субъектлари учун фойда солиғи ставкасини анъанавий фаолиятни амалга оширувчиларга нисбатан паст даражада белгилаш.

Фикримизча, инновацион-инвестицион фаолиятни тартибга солиш ва рағбатлантириш бўйича Хитой тажрибасининг илғор жиҳатларини инобатга олиниши иқтисодий хавфсизликни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлади. Шу нуқтаи

⁴ http://www.nsf.gov.cn/english/site_1/about/6.html

назардан, мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда интенсив иқтисодий ўсиш тамойилларига тўлиқ амал қилиш зарур ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг йирик савдо ҳамкорларидан бири Россия Федерацияси бўлиб, у иқтисодиёти ривожланаётган мамлакатлар сирасига киради. Ушбу мамлакатнинг ҳам соҳага оид муваффақиятли тажрибаларининг инobatга олиниши ва ўзига хос жиҳатларининг мамлакатимиз амалиётида қўлланиши ижобий натижаларга шароит яратиб бериши мумкин.

Россия иқтисодиётининг нефть ва газ маҳсулотларига боғланганлигини эътиборга олинадиган бўлса, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш Россия иқтисодий хавфсизлигини заифлаштиради. Чунки, давлат бюджетининг катта қисми, шунингдек, экспортнинг сезиларли улуши табиий ресурсларга ҳиссасига тўғри келади.

2018-2019 йиллар оралиғида Россия экспортининг 54 фоизини (252.2 млрд АҚШ доллари) минерал маҳсулотлар⁵ (нефть ва ёқилғи маҳсулотлари) ташкил этган. Мазкур ҳолат эса мамлакатнинг экстенсив ўсиш йўлидан чиқиб кетмаётганлигини акс эттиради.

Россия иқтисодий хавфсизлигини инновациялар соҳасида таъминланиши юзасидан бир қанча тадқиқотлар олиб борилган. Хусусан, Е.Митяков⁶ томонидан иқтисодий хавфсизликни таъминлашга қаратилган индикаторлар тизими ишлаб чиқилди ва изоҳлаб берилди. Мазкур индикаторлар тизимига 33 та кўрсаткичлар киритилган бўлиб, уларнинг баъзиларини қуйида кўришимиз мумкин:

1. Ҳудуд саноат потенциалида импорт товарларининг улуши. Мазкур кўрсаткичнинг чегаравий миқдори сифатида 20 фоиз тавсия қилинган. Демак, импорт товарларига боғланганлик даражаси юқори бўлиши иқтисодий хавфсизликка салбий таъсир этиши мумкин.

2. Энергия ресурсларини ишлаб чиқариш, етказиб бериш билан боғлиқ ҳолатлар. Умуман олганда, энергия ресурслари билан таъминлаш даражаси узлуксизлик принципи асосида амалга оширилиши зарур⁷.

3. Ҳар 10000 аҳолига талабалар сони. Мазкур индикатор халқаро меъёрларга кўра, камида 600 тани ташкил этиши тавсия этилади. Мазкур кўрсаткичнинг мавжуд бўлиши аҳолининг саводлилиқ даражасини оширишга хизмат қилади.

4. Илмий тадқиқот ишлари билан банд бўлганлар сони. Банд бўлган ҳар 10000 аҳолига камида 120 та тадқиқотчи тўғри келиши тавсия этилади. Ушбу индикаторнинг амал қилиши инновацион фаолиятни юзага келишига хизмат қилади.

5. Илмий тадқиқотларга харажатлар даражаси. Мазкур кўрсаткичнинг талаб этилиши инновацион-инвестицион фаолиятни шаклланишига шарт-шароит яратади.

6. Технологик инновацияларга интенсив харажатлар. Масалан, корхонанинг фойдасига нисбатан инновацияларга харажатлар 3,2 фоизни ташкил этиши тавсия этилади.

⁵ <https://ru-stat.com/> сайт маълумотларидан фойдаланилган.

⁶ Митяков Е.С. Развитие методологии и инструментов мониторинга экономической безопасности регионов России: автореферат ... д.э.н. - Нижегородский государственный технический университет им. Р.Е. Алексеева, Нижний Новгород 2018. – 48 с.

⁷ Бу борада, Жаҳон банкининг 2020 йил 8 январда эълон қилган ҳисоботларидаги айрим жиҳатларга эътибор қаратиш муҳим аҳамиятга эга. Мазкур ҳисоботда Марказий Осиё мамлакатлари, жумладан Ўзбекистонда электр таъминоти билан боғлиқ муаммолар мавжудлиги, кичикроқ фирмалар катталарига нисбатан электр билан таъминланиши тўлиқ бўлмаслиги тўғрисида хулосалар берилган.

7. Саноат маҳсулотида инновацион маҳсулотлар улуши. Мазкур индикатор жами фойдага нисбатан инновацион маҳсулотлардан олинган фойданинг улуши 25 фоиздан кам бўлмаслиги тавсия этилади.

Яна бир рус олимларидан А.Барт⁸ ўзининг тадқиқотларида Россия иқтисодий хавфсизлиги борасидаги фикрларини баён этади. Хусусан, мамлакатни жаҳон иқтисодий интеграциясига чиқиши ва тўлақонли аъзосига эга бўлиши учун табиий ресурслар экспортига қаратилган иқтисодиётдан воз кечиш ва жаҳон бозорига инновацион маҳсулотларни етказиб бериш орқали иқтисодий хавфсизликни таъминлашни илгари суради. Шунингдек, Россия саноатининг инқирозли хусусиятга эга тармоғи сифатида автомобиль саноати эканлигини таъкидлаб ўтади. Шу нуқтаи назардан, иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини акс эттирадиган қуйидаги чора-тадбирларни ўз ичига олган стратегияни ишлаб чиқишни тавсия этиб ўтади:

- Россия иқтисодиётининг структуравий модернизациялаш;
- ишлаб чиқаришни инновацион ва техник-технологик қайта қуроллантириш;
- ишлаб чиқаришнинг инновацион фаоллигини оширишда давлат-ҳусусий шериклигига асосланган инвестициялашни ривожлантириш;
- қонунчиликни такомиллаштириш;
- иқтисодиётнинг инновацион тармоқлари фаоллигини таъминлаш учун бошқарувни рағбатлантириш;
- тадбиркорлик муҳитини барқарорлаштириш ва ривожланган бозор муносабатларини шакллантириш.

Россия тажрибасини ўрганиш натижасида Ўзбекистон шароитида қуйидагиларга эътибор қаратишни лозим, деб ўйлаймиз:

- муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш, уларнинг узлуксиз таъминланишига эришиш;
- ҳар 10000 аҳолига талабалар сонини ошириш орқали олий таълим билан қамраб олиш миқёсини мустаҳкамлаш;
- илмий тадқиқот билан банд бўлганлар сонини ҳамда инновацияларга инвестициялар ҳажмини ошириш;
- юридик шахсларнинг фойдасига нисбатан тадқиқот/инновацияларга харажатлар қилишига меъёрларни жорий этиш.

Юқорида қайд этиб ўтилган тавсияларни инobatга олиш мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда инновацияларнинг тутган ўрнини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

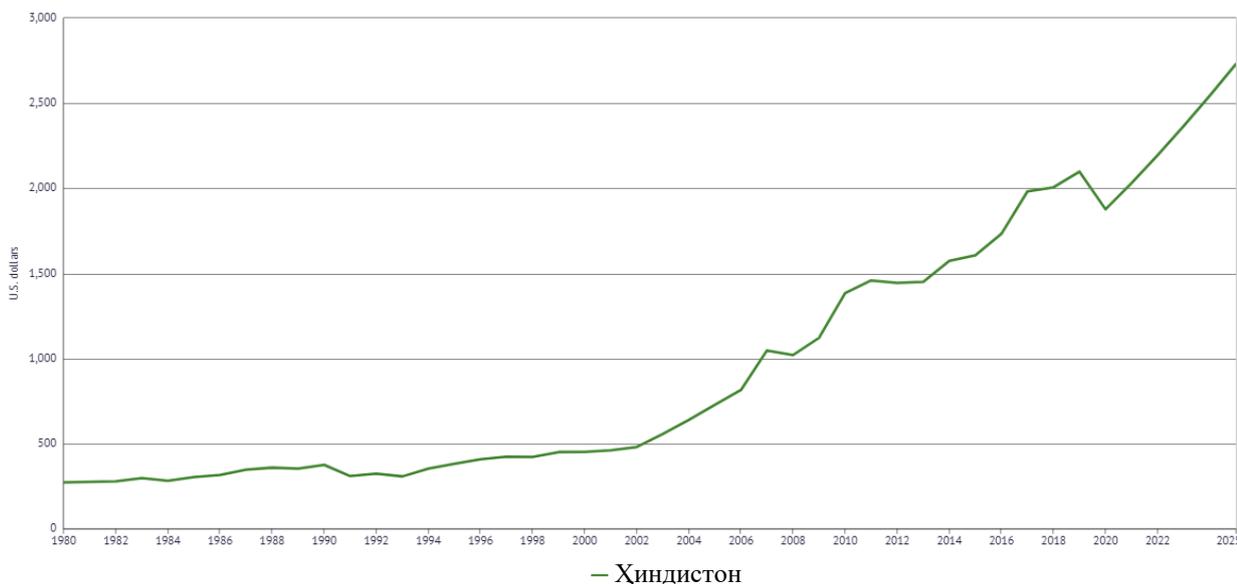
Халқаро инновацион индекс ҳисоботи бўйича 2020 йилда эълон қилинган маърузада инновацияларни молиялаштириш нуқтаи назаридан давлатларнинг рейтинглари эълон қилинди. Ушбу ҳисоботда Марказий ва Жанубий Осиё мамлакатлари ичида Ҳиндистон, Эрон ва Қозоғистон самарали инновацион-инвестицион фаолиятга эканлиги қайд этиб ўтилди. Шу боисдан, ривожланаётган мамлакатлар тажрибасини ўрганиш давомида мазкур давлатларнинг тажрибаларини ўрганишга ҳаракат қиламиз.

Ҳиндистон Марказий ва Жанубий Осиё мамлакатлари ўртасида инновацион жиҳатдан энг ривожланган давлат ҳисобланиб, 2015 йилдаги 81 ўриндан 2018 йилда

⁸ Барт А.А. Обеспечение экономической безопасности России в условиях формирования инновационной экономики: автоферат ... к.э.н. - Ульяновский государственный технический университет, Ульяновск, 2012. – С.19.

57 ўринни, 2020 йилда эса 48 ўринни эгаллади. 5 йил давомида 33 поғона кўтарилиш мамлакатда инновацион-инвестицион сиёсатга нисбатан илғор ёндашувларни амалга ошириётганлиги билан белгиланади, десак хато бўлмайди.

2011 йилдан буён Марказий ва Жанубий Осиёнинг энг инновацион мамлакати бўлиб келаётган Ҳиндистон давлати ЯИМнинг ўсиши жорий нархларда 1,8 трлн. АҚШ долларида 2,9 трлн. АҚШ доллари миқдориача ўсди⁹. Натижада, дунёнинг аҳолиси энг кўп мамлакати бўлишига қарамай киши бошига тўғри келадиган ЯИМ ҳажми ҳам мос равишда ошди.

1-расм. 1980-2025 йилларда Ҳиндистонда ЯИМ киши бошига тўғри келадиган ҳажми¹⁰, АҚШ долларида

ЯИМ киши бошига тўғри келган миқдори 1980 йилда 270 АҚШ доллари атрофида бўлган бўлса, 2008 йил глобал молиявий инқироз даврида 1020 АҚШ долларини ташкил этди. Шундан сўнг 2019 йилга қадар 2097 АҚШ долларигача ўсди. 2020 йилга келиб эса, 1876 АҚШ долларига тенг бўлди. 2019 йилда бошланган коронавирус пандемияси сабаб макроиқтисодий нобарқарорлик вужудга келиши миллий иқтисодий хавфсизликка жиддий таъсир кўрсатди. 2008 йилда 2007 йилга нисбатан сезиларсизпасайиш бўлган бўлсада, ундан сўнг иқтисодий ўсиш барқарор тенденцияга эга бўлганлигини қайд этиш мумкин (1-расмга қаранг).

Бизнингча, Ҳиндистонда алоҳида эътибор билан олиб борилган инновацион-инвестицион сиёсатнинг амалга оширилиши макроиқтисодий барқарорликда ўзининг ижобий таъсирини акс эттирди. Бунинг натижасида мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг ўзига хос муҳити шаклланди. Мазкур давлатда инновацион фаолиятни ривожлантиришга қаратилган жадал ислохотлар асримизнинг иккинчи декадасида бошланди. Унда асосий эътибор глобал инновацион индекс билан ишлайдиган институционал тузилманинг шакллантирилиши билан бевосита боғлиқ ҳисобланади.

⁹<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2019&locations=IN&start=2011> шакллантирилган

маълумотлари

асосида

¹⁰ <https://knoema.ru/IMFWEO2020Oct/imf-world-economic-outlook-weo-database-october-2020>

Ҳиндистонда инновацион-инвестицион фаолиятнинг бошланиши мамлакат мустақилликка эришган кундан бошланган. 1966 йилда ҳукумат ҳузурида Илмий маслаҳат кенгаши қўмитаси ташкил этилди (Scientific Advisory Committee to the Cabinet). 1971 йилга келиб эса, Фан ва технологиялар бўйича миллий қўмитага айлантирилди (National Science & Technology Committee). 2010 йилдан кейинги ислохотларда эса мазкур қўмита Миллий инновацион кенгаш (National Innovation Council) номи билан қайта ташкил этилди.

Умуман олганда, Ҳиндистонда инновацион-инвестицион фаолиятни амалга оширишда илмий фаолият бўйича сиёсатнинг узлуксизлиги, илмий тадқиқотларнинг ижтимоий йўналтирилганлиги ва молиявий манбаларнинг диверсификация қилинганлиги. Шунингдек, саноат ишлаб чиқариш ва молия институтлари билан илмий тадқиқотлар муассасалари ҳамкорлиги алоҳида эътиборга молик.

Натижада, 2011 йилга келиб Ҳиндистон дунёнинг учинчи йирик иқтисодиётига айланишга улгурди¹¹. Макроиқтисодий жиҳатдан барқарорликни таъминлашда инновацион фаолиятни самарали амалга оширилиши мамлакатни жаҳоннинг етакчи иқтисодига айланишига хизмат қилди.

“Ҳинд инновацион модели” бешта параметрдан иборат бўлиб, уларга платформа, инклюзивлик, экотизим, драйвер ва дискурслик киради. Ушбу устуворликлар натижасида илмий-тадқиқотларга қилинадиган харажатларнинг улушини ЯИМга нисбатан 2 фоизгача етказиш назарда тутилган. Шунингдек, ҳиндистонлик илмий ходимларнинг тўлиқ штатда фаолият юритадиганлар улушини 66 фоизга етказиш ва дунёнинг топ-10таликдаги энг таъсирли илмий журналларда ҳиндларнинг илмий нашрлари улушини 2,5 фоиздан 5 фоизгача етказиш назарда тутилган. Шу билан бирга, хусуий сектор улушини ошириш кўзда тутилган бўлиб, ушбу кўрсаткич 2005 йилда 25 фоизни ташкил этган бўлса 2019 йилга келиб 36,8 фоизни ташкил этмоқда¹². Умуман олганда, хусуий сектор улуши сезиларли даражада ўзгарганлигини қайд этиш лозим.

2014 йилга келиб Ҳиндистон томонидан инновацион-инвестицион фаолиятни ривожлантиришга қаратилган турли лойиҳалар ишга туширилди. Жумладан, Ҳиндистонда ишлаб чиқаринг (Make in India), Старт-ап лойиҳалар (Startup India Action Plan) ва Технологик стратегия 2035 (Technology Vision 2035) каби дастурлар амалга оширилиши бошланди. Масалан, Технологик стратегия 2035 дастурини амалга ошириш орқали иқтисодий хавфсизликни таъминлашда қуйидагиларга эътибор бериш белгилаб берилди. Экологик вазиятни барқарорлаштириш, озиқ-овқат хавфсизлиги, жамоат саломатлиги ва гигиенаси, электр ва сув таъминоти, хавфсиз транспорт тизими ва бошқа шу каби ҳолатлар шулар жумласига киритилди.

Юқори технологияларни ривожлантиришда Ҳиндистон ҳукумати технологик ғоя ва ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришга алоҳида эътибор қаратди. Бундан кўзланган мақсад, технологияларнинг хавфсизлигини таъминлаш эканлиги белгилаб берилди. Шу боисдан, юқори технологияларнинг импорти эмас, балки экспорти ривожлантирилишига алоҳида урғу берилди. Шу билан бирга, дунёнинг ривожланган мамлакатлари АҚШ, Буюк Британия каби давлатлар билан юқори технологиялар

¹¹ India became third largest economy in 2011: World Bank / The Hindu. 01.05. 2014. URL: <http://www.thehindu.com/business/Economy/india-became-third-largest-economy-in-2011-world-bank/article5963702.ece>

¹² Шавлай Э. П. Инновационная политика Индии: текущее состояние и особенности индийской модели // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). 2020. Т. 11. № 4. С. 370–383. <https://doi.org/10.18184/2079-4665.2020.11.4.370-383>

соҳасида илмий-тадқиқотлар олиб бориш учун илмий марказлар ташкил этилди. Бу эса, инновацияларни яратилишида алоҳида аҳамият касб этди.

Сам Хюстон давлат университети профессорлари Жамий Д.Коллинс ва Кристофор Р. Рютзел Ҳиндистонда кичик ва ўрта бизнес корхоналари субъектларида инновацияларга инвестициялар йўналтирилишини таҳлил этиб ўтишади. Уларнинг фикрига кўра, бизнес субъектлари бошқарувчилари ва корхона инновацион-инвестицион сиёсати ўртасида эгри чизиқ шаклидаги боғлиқлик мавжуд эканлиги қайд этиб ўтилади. Шунингдек, корхона бошқарувчиларининг ижтимоий муҳитга таъсири, корхона ресурсларини бошқариш қобилияти ва ташкилий-назорат фаолияти ижобий таъсир кўрсатиши асослаб берилди¹³.

А.Наир, О.Гулдикен, С.Фаиншмидт ва А.Пешишкан ҳамкорликдаги тадқиқотларида Ҳиндистондаги инновацион фаолиятнинг тенденциялари тўғрисида илмий хулосаларни келтириб ўтишади. 1991 йилдан бошлаб амалга оширилган ислохотлар мамлакатда инновацион-инвестицион фаолиятни янги босқичга олиб чиқишга хизмат қилганлиги қайд этилади. Шу билан бирга, инновацион фаолият тенденциянинг учта тренддан иборат эканлиги тадқиқ этилади. Жумладан, тежамкор инновация, инновацион фаолиятни ривожлантиришдаги давлатнинг роли трасмиллий компанияларга ўтиб борганлиги ва камбағалларнинг манфаатларини назарда тутиши. Шу нуқтаи назардан, Ҳиндистондаги инновацион фаолият тенденциялари шаклланди.

Бизнингча, Ҳиндистонда инвестицион-инновацион фаолиятни ривожлантиришда қўйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратилди. Илмий тадқиқотлар учун йўналтириладиган маблағларнинг ЯИМга нисбатан улуши тизимли равишда ошириб борилди.

Инновацияларни шакллантиришга қаратилган фаолиятни молиялаштириш алоҳида жамғармаларнинг ташкил этилиши ва уларни босқичма-босқич ривожлантириб борилиши;

Инновацияларни вужудга келтиришда турли дастурларни эълон қилиш ва шу орқали инвесторларнинг жалб этилиши;

Инновацион фаолиятнинг натижаси сифатида аҳоли турмуш фаровонлигини таъминлаш, жумладан сув ва электр таъминоти, озиқ-овқат хавфсизлиги, аҳоли саломатлиши ва шу каби бошқа омилларга алоҳида эътибор қаратилди.

Инновацияларнинг тежамкор бўлишига ва хусусий секторнинг, жумладан трасмиллий корпорацияларнинг улушини оширишга эътибор қаратилди.

Инновацияларнинг яратилишида юқори технологияларнинг импорт қилинишига чекловлар киритилди.

Илмий тадқиқотларни ташкил этишда илғор мамлакатлар билан ҳамкорлик қилинди ва юқори технологиялар соҳасида тадқиқотлар шарт-шароитлар яратилди.

Умуман олганда, Ҳиндистон тажрибасида инвестицион-инновацион фаолиятни ривожлантиришда давлатнинг бош ислохотчи тарзида кўзга ташланиши иқтисодий хавфсизликни таъминлашда муҳим аҳамият касб этди. Натижада, аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ ҳажмининг ошишига шарт-шароит юзага келди.

Шунингдек, Ж.Колинс ва К.Рютзел тадқиқотида қайд этилганидек, Ўзбекистон шароитида инвестицион-инновацион фаолиятнинг ривожланишида бизнес

¹³ Collins, J. D., & Reutzell, C. R. (2017). The role of top managers in determining investment in innovation: The case of small and medium-sized enterprises in India. *International Small Business Journal*, 026624261665850. doi:10.1177/0266242616658507

субъектлари молиявий режалари таркибида инновациялар учун харажатлар мезонини киритиш. Бундан кўзланган асосий мақсад инновацияларни вужудга келиши ва уларни молиялаштиришга нисбатан маблағлар самарадорлигини ошириш бўлиши лозим.

Ҳиндистоннинг мазкур тажрибаларини инобатга олиб Ўзбекистон шароитида қўллаш алоҳида аҳамиятга эга ҳисобланади:

– инновацияларни шакллантиришга қаратилган фаолиятни молиялаштириш алоҳида жамғармаларнинг ташкил этиш ва уларни босқичма-босқич ривожлантириб бориш;

– инновацияларни вужудга келтиришда турли дастурларни эълон қилиш;

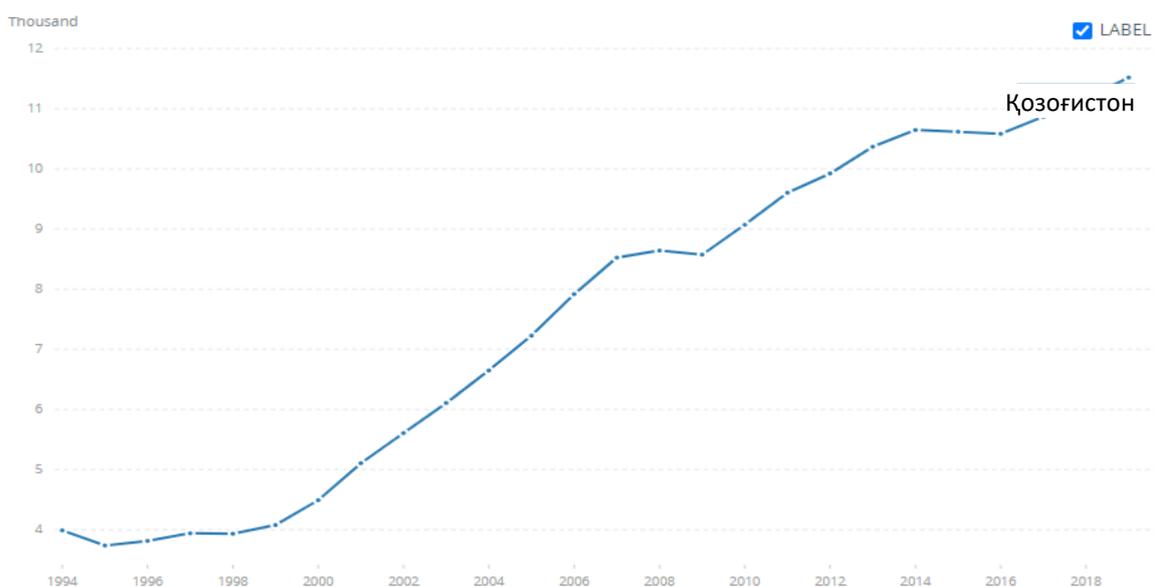
– инновацион фаолиятни аҳоли турмуш фаровонлиги - сув ва электр таъминоти, озиқ-овқат хавфсизлиги, аҳоли саломатлиши ва шу каби бошқа омилларни таъминлашга қаратиш;

– инновацияларнинг тежамкор бўлишига ва хусусий секторнинг ролини ошириб боришга эътибор қаратиш;

– инновацияларнинг яратилишида юқори технологияларнинг импорт қилинишига чекловлар киритиш;

– илмий тадқиқотларни ташкил этишда илфур мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш ва юқори технологиялар соҳасида тадқиқотлар шарт-шароитлар яратиш.

Қозоғистон тажрибаси ҳам ўзига хос аҳамиятга бўлиб ҳисобланади. Юқорида қайд этганимиздек Осиё мамлакатлари ўртасида мазкур мамлакат тажрибаси бирмунча сезиларли аҳамиятга эгадир.

2-расм. 1994-2019 йилларда Қозоғистонда ЯИМнинг киши бошига тўғри келиш тенденцияси¹⁴, 2010 йилдаги ўзгармас нархларда

1994 йилда аҳоли жон бошига тўғри келган ЯИМ ҳажми 3989 АҚШ долларини ташкил этган бўлса, 2019 йилга келиб ушбу рақам 11500 АҚШ долларга тенг бўлган.

Бундан кўриниб турибдики, макроиқтисодий барқарорлик даражасига нисбатан шакллантирилган ёндашув натижасида аҳолининг сотиб олиш қобилияти ҳам йиллар давомида ўсиб борган.

Натижада, 2008 йилдан бошлаб жами аҳолига нисбатан камбағаллар улуши ноль фоизга тенг бўлган. 2001 йилда мазкур рақам 9 фоизни ташкил этган бўлса, 2006 йилда 0,5 фоизга тенг бўлган¹⁵. Қайд этиш лозим, макроиқтисодий хавфсизлик даражасини таъминланишида иқтисодий ислохотлар алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда.

Мазкур иқтисодий кўрсаткичларнинг қайд этилиши кўп жиҳатдан инновацияларни ривожлантиришга қаратилган ёндашувларни шаклланганлиги ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги яратилаётганлиги билан изоҳлаш мумкин.

1997 йилда Қозоғистонни ривожлантиришнинг 2030 йилгача бўлган стратегияси қабул қилинди. Унда асосий эътибор давлатнинг иқтисодий тузилмасини такомиллаштириш орқали барқарор иқтисодий ўсиш ва миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини таъминлашга қаратилди. Шунингдек, илмий сиғимкорликка эга ва юқори технологияларни ривожлантиришга асосланган ҳолда экспортга йўналтирилган иқтисодиётни шакллантириш кўзда тутилди. Шу билан бирга, жаҳон иқтисодиётига интеграцион жараёнларни амалга оширишда инновацион фаолиятга алоҳида урғу берилиши белгилаб берилди.

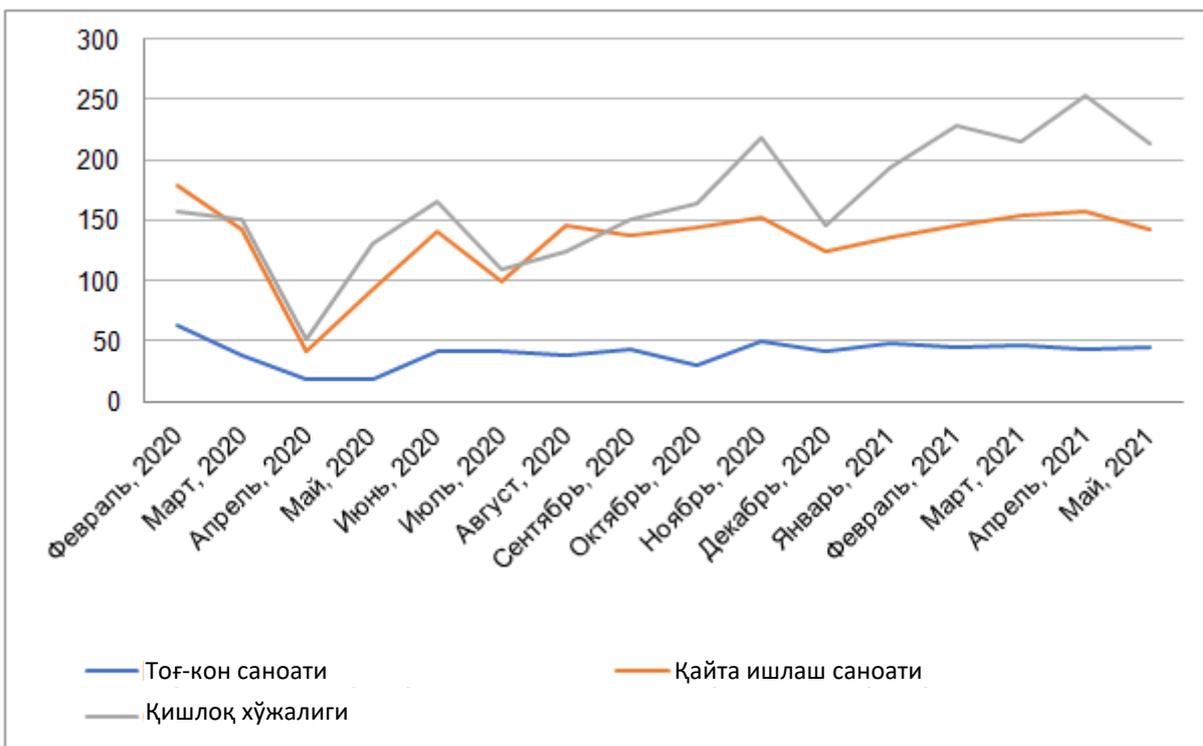
Амалга оширилган иқтисодий ислохотлар самарасига қарамасдан 2006 йилда мамлакатнинг глобал рақобатбардошлик рейтингидаги ўрни 51 дан 56 га ўзгарди. Бунинг асосий сабаби сифатида илмий тадқиқотлар ва инновацияларга нисбатан сарф этилаётган маблағларнинг кичик ҳажмларда қолаётганлиги билан изоҳлаш мумкин. Мамлакат иқтисодиёт хавфсизлик даражаси унинг глобал миқёсда рақобат қила олиши билан боғлаш мумкин. Бунинг асосий сабабларидан бири мамлакатда тўлов баланси ва бюджет даромадлари хавфсизлигини таъминлаш муҳим эканлиги билан ифодаланади.

Қозоғистонда асосий эътибор саноат тармоғида инновацион фаолиятни ривожлантиришга қаратилди. Бунда қора ва рангли металлургия, кимё саноати каби ўрта даражали илмий сиғимкорлик маҳсулотлари ишлаб чиқаришга урғу берилди. Шунингдек, қоғоз ва нашр саноати, тўқимачилик, кийим-бош, озик-овқат ва мебел ишлар чиқариш каби кичик илмий сиғимкорлик йўналишлари ривожланди.

Қозоғистонда иқтисодиётнинг етакчи тармоқлари сифатида фаолият бошлаган компаниялар йўналишларига эътибор қаратсак, оғир саноат тармоқлари сезиларли аҳамиятга эга бўлмоқда. 2020 йил апрелида кескин пасайиш кузатилган, бунинг сабаби, албатта, коронавирус пандемиясининг тарқалиши билан бевосита боғлиқ деб айтиш мумкин. Қишлоқ хўжалигига нисбатан оғир саноат тармоқлари сони кам бўлсада, уларнинг сони барқарор равишда ўсиш трендига эга бўлмоқда. Тоғ-кон саноати ва қайта ишлаш саноати компаниялари динамик ўзгаришга эга бўлган бўлиб, пасайиш тенденциясига эга эмас (3-расмга қаранг). Бу эса тармоқ фаолиятига кенг имкониятлар яратиб берилганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Қозоғистон Статистика қўмитаси экспертлари томонидан амалга оширилган тадқиқотларга кўра 2019 йилда 28 мингдан ортиқ корхоналарнинг 7,5 фоизгина қисми инновациялар ва илмий тадқиқотлар учун маблағлар йўналтираётганини кўриш мумкин.

¹⁵ <https://data.worldbank.org/topic/poverty?locations=KZ>

3-расм. 2020-2021 йилларда Қозоғистонда хўжалик субъектларининг ташкил этилиши тенденцияси¹⁶, донa

Ушбу харажатларнинг 82 фоиздан ортиқ қисми корхоналар маблағлари ҳисобидан молиялаштирилган бўлса, 12 фоизи қарз маблағлари ва кредитлар ҳисобидан молиялаштирилганлиги билан ифодаланади. Ушбу тадқиқотнинг ҳулосасида юзага келган тенденциянинг асосий сабаблари сифатида қуйидагилар келтириб ўтилади¹⁷:

- маблағларнинг етишмаслиги;
- такомиллаштиришга бўлган заруратнинг юқори эмаслиги;
- инновацион маҳсулотларга нисбатан талабнинг мавжуд эмаслиги;
- компетенцияси етарли даражада бўлмаган ходимларнинг етишмаслиги.

Кўриниб турибдики, кичик бизнес субъекти мақомидаги корхоналар томонидан илмий тадқиқотларни молиялаштиришдаги айрим муаммолар мавжуд. Умуман олганда, маблағлар етишмаслиги ва кадрлар масаласи бу борада муҳим элемент сифатида майдонга чиқмоқда. Натижада, йирик саноат корхоналари фаолиятида инновацион-инвестицион фаолиятнинг ривожланиши учун ташкилий тузилманинг ва мулкчилик мақомининг даражаси хизмат қилмоқда.

Хулоса

Ўзбекистон шароитида амалиётга жорий этиш учун хориж тажрибасидан келиб қўйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз:

- Ўзбекистонда оғир саноат соҳасида инновацион-инвестицион фаолиятини ривожлантириш учун узоқ муддатга мўлжалланган стратегияни қабул қилиш;

¹⁶ <https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html>

¹⁷ Казахстан втрое снизил затраты на техинновации... <https://kursiv.kz/news/ekonomika/2020-12/kazakhstan-vtroe-snizil-zatraty-na-tekhinnovacii>

– инновацияларни жорий этишда иқтисодиёт тармоқларини қўйи ва юқори технологиялар талаб этадиган хусусиятлар билан тизимлаштириш;

– кичик бизнес субъектлари фаолиятида мавжуд муаммоларни бартараф этишда инсон капитали ва маблағларни бошқаришнинг ҳуқуқий-меъёрий, ташкилий-иқтисодий асосларини яратиш лозим. бунда инновацион-инвестицион фаолиятни шакллантиришда тармоқларда илмий сиғимкорлик даражасини табақалаштириш тизимини жорий этиш.

Тармоқларни илмий сиғимкорлиги жиҳатидан табақалаштиришда қўйидагиларни инобатга олиш зарур, деб ҳисоблаймиз:

юқори технологиялар талаб этадиган тармоқлар – булар учун давлат бюджети маблағлари ҳисобидан молиялаштиришда устуворлик бериш;

ўрта даражада илмий сиғимкорлик талаб этадиган тармоқлар – давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги доирасида молиялаштиришнинг асосларини яратиш;

илмий сиғимкорлик тўлиқ талаб этилмайдиган тармоқлар – хусусий секторлар томонидан молиялаштирилишини белгилаш ва давлатнинг ислохотчилигини назарда тутиш.

Олиб борилган тадқиқотлар асосида айтиш мумкинки, Ўзбекистонда инновацион-инвестицион фаолиятни ривожлантиришда давлат ва хусусий сектор ҳамкорлигини ривожлантиришга қаратилган тадбирларни кенгайтириш муҳим ҳисобланади. Бу борада, давлатнинг ҳам молиявий, ҳам ҳуқуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлаши алоҳида аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Марказий ва Жанубий Осиё: минтақавий ўзаро боғлиқлик. Таҳдидлар ва имкониятлар” мавзусидаги халқаро конференциядаги нутқи. <https://president.uz/uz/lists/view/4484>

2. Аъзам С.Э. Хитой экспорт сиёсати стратегиясининг замонавий тамойиллари ва ўзига хос жиҳатлари: и.ф.н. ... автореферат. – Тошкент: Жиду, 2010. – 27 б.

3. Полозюкова О.Е. Пути реализации стратегии инновационного развития Китая//Проблемы экономики и менеджмента, 2011. -№3, - С.84-90.

4. http://www.nsf.gov.cn/english/site_1/about/6.html

5. <https://ru-stat.com/> сайт маълумотларидан фойдаланилган.

6. Митяков Е.С. Развитие методологии и инструментов мониторинга экономической безопасности регионов России: автореферат ... д.э.н. - Нижегородский государственный технический университет им. Р.Е. Алексеева, Нижний Новгород 2018. – 48 с.

7. Барт А.А. Обеспечение экономической безопасности России в условиях формирования инновационной экономики: автореферат ... к.э.н. - Ульяновский государственный технический университет, Ульяновск, 2012. – С.19.

8. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2019&locations=IN&start=2011> маълумотлари асосида шакллантирилган

9. <https://knoema.ru/IMFWEO2020Oct/imf-world-economic-outlook-weo-database-october-2020>

10. India became third largest economy in 2011: World Bank / The Hindu. 01.05. 2014. URL: <http://www.thehindu.com/business/Economy/india-became-third-largest-economy-in-2011-world-bank/article5963702.ece>
11. Шавлай Э. П. Инновационная политика Индии: текущее состояние и особенности индийской модели // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). 2020. Т. 11. № 4. С. 370–383. <https://doi.org/10.18184/2079-4665.2020.11.4.370-383>
12. Collins, J. D., & Reutzell, C. R. (2017). The role of top managers in determining investment in innovation: The case of small and medium-sized enterprises in India. International Small Business Journal, 026624261665850. doi:10.1177/0266242616658507
13. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?end=2019&locations=KZ&start=1994>
14. <https://data.worldbank.org/topic/poverty?locations=KZ>
15. <https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html>
16. Казахстан втрое снизил затраты на техинновации. <https://kursiv.kz/news/ekonomika/2020-12/kazakhstan-vtroe-snizil-zatraty-na-tekhinnovacii>